

УДК 14:327 (063)

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКА vs ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА В КОНТЕКСТІ ПЕРСПЕКТИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Сергій Пахоменко, Марія Подибайло

*Маріупольський державний університет,
пр. Будівельників, 129-а, м. Маріуполь, Україна, 87500, тел. (0629) 47-52-99*

Проаналізовано якісні характеристики, перспективи розвитку національної та європейської ідентичності в умовах європейського інтеграційного поступу України. Окреслено основні загрози національній ідентичності та можливості їхнього подолання в змінюваному середовищі.

Ключові слова: європейська ідентичність, національна ідентичність, європейська інтеграція, суспільна свідомість.

Актуальність обраної для дослідження теми визначається тим, що впродовж останніх двадцяти років в Україні гостро постало питання як пошуку шляхів загальнонаціонального примирення щодо оцінки історичних подій, так і формування національної ідеї, спрямованої в майбуття. Тобто проблема формування національної ідентичності як певної інтегрованої, узагальненої і взаємоприйнятної суми самосвідомостей індивідів – одна з ключових для формування сучасної української політичної нації. Нація, як спільнота, що опирається на спільне минуле, в актуальному часі цементується ідеями, спрямованими в «спільне майбутнє». Відсутність такого спрямування, колективна безвекторність загрожує збереженням вторинності у світовому соціокультурному, політико-економічному просторі. Тому для України на часі давня мудрість: «Хто має мету – знайде шлях».

Проте визначення напрямку руху потребує врахування об'єктивно та суб'єктивно зумовлених обставин сучасних світових тенденцій, важливою ланкою яких, безперечно, є поняття сприйняття себе в оточуючому світі – поняття ідентичності. Передусім це питання на часі через необхідність вирішення проблеми множинності ідентичностей в українському суспільстві, а також у зв'язку з новими викликами, що з'являються в ході євроінтеграційних потуг України і об'єктивних впливів європейської ідентичності.

Соціокультурному простору України притаманні множинність і амбівалентність ідентифікаційних практик у національно-етнічному вимірі, які на індивідуальному рівні часто створюють неоднорідні (гетерогенні) комплекси самосвідомості. Крім цього, існують регіональні особливості національно-етнічної самоідентифікації. Це часто створює ґрунт для поширення декларативного дискурсу «розколу України».

Отож метою нашого дослідження є вивчення якісних характеристик національної і європейської ідентичності в Україні у контексті її євроінтеграційного поступу. Зазначимо, що автори статті не ставлять за мету дати оцінку перспективам європейської інтеграції. Головним завданням наукового пошуку є дослідження нагального стану і дискурсу європейської ідентичності, її структури, типології, співвідносності з національною ідентичністю (загрози, проблеми та перспективи) для українських реалій у змінюваному середовищі.

Загалом перспективи трансформації ідентичнісних практик широко дискутують у трьох головних напрямках. Мають чисельних прихильників автори тих концепцій, що стверджують передчасність «списування» національних ідентичностей, як і держав-націй загалом. При цьому апелюють до того, що оскільки нації стали породженням епохи капіталізму, то цілком логічно, що вони триватимуть, видозмінюючись, як мінімум, стільки ж. При цьому такі дослідники схильні скептизувати відносно перспектив заміщення європейською ідентичністю національної. До другої умовної групи авторів варто зачислити праці тих, котрі стверджують про виникнення постнаціонального європейського простору, в якому ключову роль відведено концепції європейської ідентичності, що є породженням інтеграційних процесів і відповідає концепції «Європи регіонів», а національну ідентичність європейців трактують як вимираючу чи залишкову. Ця група авторів актуалізацію національних процесів в окремих національних європейських спільнотах пояснює як реакційну рефлексію, пережиток, з яким важко розпрощатись, хоча вже давно немає в ньому давньої необхідності. Третя ж група дослідників стверджує, що триватиме співіснування, поєднання трьох можливих рівнів ідентичності в інтегрованих європейських суспільствах: збереження доволі міцних позицій звичного національного рівня самоідентифікації (оскільки ЄС дуже обережно ставиться до дискурсу обмеження суверенітету національних держав і перетворення Союзу держав у федерацію); транснаціональний (пан'європейський) рівень ідентичності, що утворюється спільними (загальними) для всіх європейців цінностями і можливостями їх реалізувати; етнічний рівень ідентичності, що зберігатиметься на рівні історичної пам'яті в регіональному вимірі поліетнічної європейської спільноти і слугуватиме бар'єром на шляху розмивання етнічностей.

Історіософські засади євроінтеграції та європейської ідентичності, зокрема, були предметом дискурсу багатьох зарубіжних інтелектуалів й політиків: Г. Вільсона, В. Брандта, В. Гавела, Ю. Габермаса, С. Гантінгтона, З. Бжезинського, Ш. де Голя, Дж. Армстронга, Г. Кіссінджера, Ж. Моне, Е. Райтера, Е. Хобсбаума, П. Шеффера; російських – В. Іноземцева, С. Кара-Мурзи, В. Козлова, О. Панаріна, А. Медушевського, В. Тишкова та ін.

У вітчизняній науці проблему хоч і відносно недавно, проте доволі активно вивчають Т. Воропай, А. Гальчинський, М. Головатий, В. Горбулін, М. Кордон, Л. Нагорна, Ю. Пахомова, О. Соскін та ін.

Проте недостатню увагу, на наш погляд, приділено проблемі типологізації української національної ідентичності, чинникам, що впливають на її формування, а також загрозам, можливостям і перспективам заміни/співіснування європейської ідентичності в Україні. Ця актуальність і визначила обрання зазначеної теми для вивчення.

Маючи два предметних поля для зіставлення, мусимо з'ясувати, з чим маємо справу. Оскільки йдеться про такий нововияв для української суспільної практики як «європейська ідентичність», проаналізуємо насамперед природу цього поняття. Отже, чим є Європейський Союз (саме в межах цього усталеного поняття сприймаємо перспективи для України)? Намагаючись уникати переказування загальновідомих фактів з історії створення, зупинимось на унікальних моментах цієї інституції. ЄС поступово оформлюється після завершення Другої світової війни на межі двох концептуальних дискусій щодо перспектив інтеграції – наднаціональності чи міждержавності. Рушійними чинниками, які змушують колишніх лютих конкурентів співпрацювати і домовлятися, є зміна геополітичних реалій (втрата статусу «великих держав» для ряду країн старої Європи; послаблення економік і, як наслідок – соціальні проблеми в суспільствах; втрата колоніальних ресурсів; поява на світовій політичній арені нових центрів сили – СРСР і США, а також нових акторів міжнародних відносин; загрози ідеологічного, воєнно-політичного характеру, що виходять з боку СРСР, а також економічного та воєнно-технічного – з боку США; необхідність уникнути нової загрози з боку Німеччини). Непроста дискусія про форми і характер інтеграції постійно підштовхувалась не стільки прогресивним баченням переваг, скільки критичним рівнем загроз, що унеможлилювали їхнє одноосібне вирішення жодною із національних держав.

Як результат, сьогодні ЄС – політична інституція, рівень інтегрованості якої зростає, рівно ж як зростають і межі. Цей найамбітніший в історії проект забезпечує економічне лідерство, зростання продуктивності праці, статус «центра сили» в світовій політиці. Такі переваги забезпечені принципами Загального ринку і спільними політиками. Проте ця потужна, чинна інституція і досі уникає ототожнення свого політичного статусу як держави (федеративної чи конфедерації), долає перешкоди у виробленні механізмів «одного голосу» в сфері зовнішньої і безпекової політики тощо. Тому не дивно, що для європейців дискурс визначення ідентичності (між національною, етнічною і європейською) і досі залишається наріжним. Як себе сприймають європейці і наскільки цінною є для них ідентичність саме європейська? Як вона співвідноситься з національними ідентичностями?

Зазвичай виокремлюють три стратегії формування європейської ідентичності: перша – за сценарієм формування національної ідентичності (через історичні міфи про спільну християнськість, культурні та світоглядні цінності, єдність суспільно-політичних принципів і ритуалів (як парламентаризм та виборність влади), та, навіть, євросимволізм – прапор, гімн, владну вертикаль

при збереженні національних суверенітетів) тощо. Все це працює на підкреслення спільної соціокультурної ідентичності.

Друга стратегія передбачала впровадження наднаціональної системи права з обов'язковим визнанням його пріоритетності національними правовими системами. Європейська правова система забезпечує громадянам європейських країн не лише основні права і свободи, а й специфічні (на трудову міграцію, вільне пересування капіталів і послуг, соціальне забезпечення тощо). І третя стратегія – запровадження нової форми громадянства – європейської, що існує поряд із національним громадянством і створює можливості захищати та реалізовувати свої права, звертаючись не лише до національного парламенту чи суду, а й до європейських структур.

При цьому компліментарний характер європейського громадянства, який доповнює громадянства національні, сприяє тому, що воно доволі органічно вписується в існуючу нині схему побудови Об'єднаної Європи, згідно з якою суверенні держави лише поступово делегують частину своїх повноважень наднаціональним структурам.

Елементами європейської ідентичності вважають спільне історичне й культурне коріння, економічні та соціальні цілі, демократичні ідеали (правове суспільство, повага до прав людини тощо). Засвоєння цих елементів вимагає розробки «статусу європейського громадянина». Необхідна також політика в галузях культури й освіти для закріплення цих понять у свідомості населення. Європейська інтеграція повинна відбуватися, передусім, за участю громадян. Демократична легітимність статусу європейського громадянина повинна виходити з реалізації громадянами своїх прав і дотримання обов'язків. Крім того, вільне переміщення громадян сприятиме поглибленню та кращому знайомству з відмінностями інших країн. Тоді інтеграція ставатиме найчастіше результатом прогресивних перетворень, а не простого застосування правових норм [6, с. 255].

Звідси виникає питання: чи автоматично встановлюється сумісність (а в перспективі – заміщення) між національною і європейською ідентичностями, як тільки європейські громадяни відчують політичний вплив ЄС на своє життя? У своїй монографії «Ідентичність націй» М. Гібернау слушно, на наш погляд, заперечує таку можливість, посилаючись на тип прив'язаності між ЄС і його громадянами. Аргументом є той факт, що Євросоюз не є національною державою, а новим видом політичної інституції, народженої невимушеною волею суверенних національних держав, новим соціально-політичним та економічним середовищем, сформованим глобалізацією. Саме нації визначають цілі і структуру ЄС [1, с. 150]. Європейську ідентичність М. Гібернау називає «неемоційною». Адже, як засвідчує досвід, емоційні зв'язки, що формують національну ідентичність, виникають після тривалого періоду спільних практик, що включають як спільне географічне, територіальне, політико-правове поле, так і пов'язані з мовною, культурною гомогенізацією громадян, історичною пам'яттю про ворогів і загрози, героїку, символи і ритуали (що їх прищеплює

держава), спільною системою освіти і засобів комунікації. Якщо ряд ознак і вигод європейці можуть суто механічно отримати від інтегрованих структур, то емоційні зв'язки можуть виникнути, вочевидь, лише під тиском нових загроз. Можливо, таких, про які каже С. Гантінгтон у «Війні цивілізацій», коли виникнуть реальні критичні загрози європейськості як такої, можливість ліквідувати які буде пов'язана лише з інтегрованими інституціями. У результаті має з'явитись нове почуття належності до єдиного цілого, яке б створило перевагу над належністю до окремої держави.

У зв'язку з цим виникає проблема аналізу загроз і можливостей для української національної ідентичності в контексті інтеграційних перспектив. При цьому реальна можливість політико-правової та інституційної звершеності таких перспектив не є суть важливою. Адже європейська ідентичність формується і впливає на національну ідентичність навіть поза входженням України до ЄС (через стандарти суспільно-політичного життя, норми права, інтегрованість освітнього простору, доступ до цінностей тощо).

Для розкриття означеної проблеми, насамперед, необхідно вивчити актуальний стан національної свідомості українського суспільства, на яку опирається ідентичність. Сама національна свідомість – це сукупність моральних, політичних, етичних соціальних, релігійних, економічних, світоглядних поглядів, норм поведінки, традицій і звичаїв, ідеалів, стереотипів і міфів, зафіксованих в історичній пам'яті, ціннісних орієнтаціях, якими визначаються особливості життєдіяльності нації [3, с. 23]. Структура національної свідомості містить ставлення до тих чи інших історичних подій і культури своєї національно-етнічної спільності; патріотичні почуття; усвідомлення національно-етнічної належності; ставлення до представників інших націй і національностей; сприйняття навколишнього світу і бачення ролі власної нації в ньому; усвідомлення національно-державної спільності. Прийнято вирізняти три рівні національної свідомості: повсякденний (усвідомлені і неусвідомлені, ментальні та архетипні елементи національної свідомості); теоретичний (науково обґрунтовані або зафіксовані в творах мистецтва ідеї, концепції, світоглядні орієнтири, які характеризують інтелектуальний потенціал нації; на теоретичному рівні формується національна ідея, ідеали нації) [3, с. 25]; державно-політичний (безпосереднє формування та реалізація державної політики, політичних вимог, національних інтересів).

В Україні ситуації з умовами формування, чинниками, структурою та типологією є відмінною від тієї, що властива європейським суспільствам. Адже проблема розколу української нації значно глибша, ніж може здатися на перший погляд. Населення двох, умовно зафіксованих у стереотипному сприйнятті суспільства, полярних регіонів – Сходу і Заходу, є, найчастіше, носіями таких самих протилежних типів національної свідомості. Їх поділяють не так мова, культура, релігія, історична спадщина, як ставлення до них. Тобто цілком конкретні елементи національної свідомості абсолютно конкретно впливають на ідентичнісні характеристики спільнот. Однією з найфатальніших проблем є

різне, часом діаметрально протилежне бачення минулого регіональними підгрупами української нації, формування на цьому ґрунті контраверсійних історичних свідомостей, а, отже й різних поглядів на перспективи розвитку України як держави і нації. Природа цих відмінностей – в історичних особливостях формування ідентичності зазначених підгруп.

Аналіз політико-географічного середовища дає підстави дійти висновку, що сам факт того, що західна частина української нації є автохтонним населенням, основні суспільні стереотипи якого орієнтовані на консервативні цінності, спільність історичної спадщини, зафіксованої в традиціях, мові, звичаях, фольклорі, нормах моралі, героїці; перебувала в безпосередній близькості від європейських цивілізаційних процесів була і є його частиною, мала безпосередній доступ до творення її цінностей – визначає її сприйнятливість саме євроцентричних перспектив України. Аналогічною є логіка політико-географічної близькості умовного Сходу України з сусідньою (а колись – метропольною) Росією.

Якщо для населення західноукраїнських земель перехід від етнічного до національного рівня свідомості суспільства було об'єктивним продовженням еволюційного ланцюжка розвитку, то освоєння «дикого степу» на Півдні і Сході стало, фактично, «початком історії», стартовою сторінкою практики творення нації і державності для цього краю [4, с. 371].

Отже, до 1991 р. населення значних територій Сходу і Півдня нинішньої України не мало досвіду суспільної практики буття в жодній з форм національної української державності. По-суті, початок процесу формування саме української національної свідомості припадає для більшості населення цих регіонів тільки на сучасний період.

Отож, якщо в інших націй суспільний дискурс розвивається навколо питань майбутнього розвитку суспільства і держави, то в українців на цю «лінію розриву» накладається ще й взаємне неприйняття у питаннях історичної пам'яті і ціннісних орієнтацій. Цей розкол буде життєздатним доти, доки в межах єдиної громадянської нації існують різноспрямовані моделі національної ідентичності.

З проголошенням української державності розпочався новий етап формування української нації та національної ідентичності – тепер уже як нації державної. В умовах національної державності склалася роздвоєна ідентичність: загальнонаціональна свідомість і регіональна. Національна свідомість у розрізі регіонів характеризується спільністю політико-правового і соціально-економічного простору, проте відсутністю загальної Я-концепції щодо минулого, різне тлумачення якого марковано ще й відповідно – російськомовним чи україномовним середовищем. Нація одна, а два типи свідомості: на Заході України національна свідомість сформована на основі переважання етнічної ідентичності, на Сході – громадянської.

У зв'язку з цим перед суспільством постало завдання визначити національну ідею як теоретичну основу консолідації національної спільноти. Адже

українська нація впродовж декількох сторіч розвивалася як нація бездержавна, або позадержавна. Попередній етап української радянської державності припускав існування єдиної багатонаціональної радянської ідентичності. Отож у цей час українська етнічна ідентичність розвивалася в штучно створених умовах «неповноцінної», обмеженої або, як це назвав Д. Бранденбергер, «викраденої» ідентичності [5, с. 67].

Проголошення української державності було неоднозначно сприйняте в Україні. Одна частина суспільства відчувала ейфорію, раділа омріяній державності. Інша ж – була дезорієнтованою, розгубленою. Адже розпад найсильнішої в світі держави СРСР і новоявлена форма національної державності не відповідала її суспільним очікуванням, отож не була цінною і відлякувала.

Ситуація «втраченої і ненабутої», або «несприйнятої» ідентичності тривала аж до середини 1990-х років, відколи суспільство отримало перші ознаки цінності, звершеності і визначеності національної державності (саме 1996 р. було зупинено гіперінфляцію, почалось зростання товарообігу і поступове відновлення виробничих потужностей, введено в обіг власну грошову одиницю – гривню; люди почали отримувати щомісячну зарплату (яку до цього затримували навіть роками, чи компенсували натуроплатою); Україну вперше представляла власна збірна команда на Олімпіаді в Атланті, яка увійшла в десятку країн світу за кількістю медалей; було прийнято Конституцію України тощо). Отже, період з 1996 до 2004 рр. був найбільш продуктивним у формуванні загальнонаціональної свідомості.

Сьогодні в Україні національна ідентичність опирається на два типи патріотизму (націоналізму): на етнічній та громадянській основі. При цьому зазначимо: якщо множинність етнічних самосвідомостей не несе загрози національному суспільству (за умови забезпечення рівних прав та можливостей їхньої самореалізації), державі загалом, то множинність національних свідомостей (тим більше, настільки контраверсійних, як в Україні) реально загрожує національній спільноті відцентровістю, сепаратизмом, можливостями зовнішніх впливів, дезінтеграцією суспільства, слабкою позицією у світовій політиці, внутрішньою нестабільністю та обмеженими можливостями прогресивного розвитку.

Ситуація з українською національною ідентичністю виходить із «проблем росту». Українське суспільство ще не пододало внутрішніх протиріч, отож потребує, насамперед, внутрішньої інтеграції. Як уже зазначено, забезпечити це можуть виключно політичні еліти, держава, а актуалізувати сам процес творення єдиної ідентичності – загрози, в процесі подолання яких народиться «спільна», об'єднавча історія. Перспективи оминати цей етап для української спільноти примарні, адже вони мали б означати «перестрибування» через логіку історичного процесу. В європейській віднедавній історії є приклади такої модернізації, коли кілька націй, з міркувань різного рівня доцільності, було прийнято до ЄС. До таких прикладів «авансування» можемо зачислити

прийняття Болгарії, Румунії, країн Балтії, Словенії, Угорщини, а також анонсовану на 2013 рік інтеграцію Хорватії.

Примарність перспектив євроінтеграції залишає актуальними три теоретичних варіанти розвитку ідентичності в Україні: перший – ліберальний (європейський, демократичний); другий – етноцентричний (ізоляціоністський); третій – неорадянський (антиукраїнський за суттю, євразійський, москвоцентричний). Кожен із сценаріїв має як можливості бути зреалізованим, так і несе певні суттєві загрози для наявної ситуації.

Отже, перспективи набуття українським суспільством рис європейської ідентичності носять як об'єктивний характер (через запровадження суспільних практик і цінностей, властивих європейцям, долучення до освітнього, соціокультурного та економічного простору), так і суб'єктивний (неінтегральний стан національної ідентичності, з різноспрямованими оцінками історичної минувшини і відсутність національної ідеї як спільної спрямованості в майбутнє). Чинні суб'єктивні характеристики ідентичності не дають змоги українській політичній нації зайняти рівноправне місце серед європейської спільноти і збережуть її підпорядкованість, вторинність, узалежненість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гібернау М.* Ідентичність націй / М. Гібернау – К. : Темпора, 2012. – 304 с.
2. *Савицька О. В.* Етнопсихологія / О. В. Савицька, Л. М. Співак – К. : Каравела, 2011. – 246 с.
3. *Подибайло М.* Історична минувшина як фактор формування і трансформації політичної свідомості українського суспільства / М. Подибайло // *Гілея*. – 2009. – № 22. – С. 365–373.
4. *David Brandenberger.* Nationan Bolshevism. Stalinist Mass Culture and Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, and London, England. 2002. – P. 112.
5. *Ковальчук Т.* Формування європейської ідентичності в контексті мультикультурної парадигми [Електронний ресурс] / Т. Ковальчук // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. – 2009. – № 15. – С. 254–261. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvdau/2009_15/33.pdf.

Стаття надійшла до редколегії 25.10.2012

Прийнята до друку 05.12.2012

**EUROPEAN IDENTITY vs NATIONAL IDENTITY IN THE
CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROSPECTS FOR
UKRAINE****Sergei Pahomenko, Maria Podybaylo***Mariupol State University,
129-a, Builders Av., Mariupol, Ukraine, 87500, tel. (0629) 47-52-99*

Qualitative characteristics and prospects of development of national and European identity in the European integration progress of Ukraine are analyzed. The basic threats to national identity and the possibility of overcoming them in the changing environment are outlined.

Key words: European identity, national identity and European integration, public consciousness.

**ИДЕНТИЧНОСТЬ ЕВРОПЕЙСКАЯ vs ИДЕНТИЧНОСТЬ
НАЦИОНАЛЬНАЯ В КОНТЕКСТЕ ПЕРСПЕКТИВ
ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ****Сергей Пахоменко, Мария Подыбайло***Мариупольский государственный университет,
пр. Строителей, 129-а, г. Мариуполь, Украина, 87500, тел. (0629) 47-52-99*

Проанализированы качественные характеристики и перспективы развития национальной и европейской идентичности в условиях перспектив европейской интеграции Украины. Очерчены основные угрозы национальной идентичности и возможности их преодоления в измененных условиях.

Ключевые слова: европейская идентичность, национальная идентичность, европейская интеграция, общественное сознание.